

Falske og ekte filosofer: Holbergs posisjon i en europeisk 1700-tallsdebatt

False and true philosophers: Holberg and a European debate in the 18th century

Anne Beate Maurseth

Professor i allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Bergen.

Hun har publisert bøker og artikler blant annet om Denis Diderot, fransk opplysningstid, Jean Racine, Knut Hamsun, Paul Auster og moderne litteraturteori.

anne.maurseth@uib.no

Sammendrag

Opplysningstiden har blitt kalt filosofenes århundre. Men var en filosof på 1700-tallet noe annet enn tidligere? Siden antikken har filosofen vært en omstridt skikkelse i litterære og kunstneriske fremstillinger, så vel som i moralske, politiske og filosofiske diskusjoner. Også Ludvig Holberg (1684–1754) var opptatt av hva en filosof var og burde være. Selv om han nok ikke var så radikal som de berømte franske opplysningstenkerne, har hans iscenesettelser og refleksjoner overraskende mange berøringspunkter med deres ideer.

Nøkkelord

Holberg, opplysningstid, filosof, komedie

Summary

The Age of Enlightenment has been called the century of philosophers. But was an eighteenth-century philosopher any different than before? Since ancient times, the philosopher has been a controversial figure in literary and artistic representations, as well as in moral, political, and philosophical discussions. Ludvig Holberg (1684–1754) was also concerned with what a philosopher was and should be. Even if he was not as radical as the famous French Enlightenment thinkers, his reflections have surprisingly many similarities with their ideas.

Keywords

Holberg, Enlightenment, philosopher, comedy

Innledning

Siden antikken har filosofen vært en omstridt skikkelse i vår kulturelle forestillingsverden, og dermed også i ulike typer litterære og kunstneriske fremstillinger, så vel som i moralske, politiske og filosofiske diskusjoner. Opplysningstiden har blitt kalt filosofenes århundre. Men hva var en filosof på 1700-tallet? Skulle en filosof på den tiden være noe annet enn tidligere? Skulle en filosof defineres ut fra hvordan han er, hvordan han tenker, eller hva han tenker? I Frankrike på 1700-tallet, opplysningstidens sentrum i Europa, ble det livlig diskutert hvorvidt filosofen måtte ha en spesiell personlighet og en spesiell sosial atferd. Også Ludvig Holberg (1684–1754) var opptatt av hva en filosof var og burde være. Sine refleksjo-

ner over dette spørsmålet har han gitt uttrykk for i flere ulike typer tekster. De har overraskende mange berøringspunkter, ikke bare med den franske tidligopplysning,¹ men også med ideene til de mer radikale opplysningstenkerne som sto bak den store franske *Encyklopedien*. Betyr dette at Holberg var en skandinavisk pioner innenfor radikal tenkning?

I denne artikkelen vil jeg drøfte Holbergs syn på filosofen, først ved å se på hvordan han iscenesetter den falske filosofen i en komedie, deretter ved å se på hva som er hans oppfatning av den sanne filosofen i en mer resonnerende tekst. Til slutt diskuterer jeg hans refleksjoner i lys av den europeiske konteksten, og særlig den franske. Min hypotese er at refleksjonene om filosofens personlighet og sosiale atferd er avgjørende for å definere hva en filosof er, både for Holberg og for de radikale franske tenkerne på 1700-tallet. Generelt opphøyer både Holberg og de franske opplysningstenkerne filosofen til et slags idealmenneske, samtidig som de vil at han skal være en del av det sosiale fellesskapet.² Dette forhindrer ikke at Holberg også var en kulturkonservativ pragmatiker.

Holberg og filosof-skikkelsen

I Danmark og Norge blir Holberg regnet som en av Skandinavias viktigste opplysningstenkere, men de fleste nøler likevel med å kalle ham filosof. Dette til tross for at hans første stilling ved Københavns Universitet var som professor i filosofi (1718–20), eller i metafysikk, som det het på den tiden. Imidlertid var dette professoratet den gang nederst på den akademiske rangstigen, og en stilling Holberg selv ikke anstrengte seg spesielt mye for å skjønne (Rørvik 1999). Langt gjevere var det å være professor i retorikk (*eloquentia*) og i historie, og det ble han også (henholdsvis i årene 1720–30 og 1730–1736).

Heller ikke Holberg betrakter seg som filosof. Til tross for all filosofisk kunnskap evner han ikke alltid å sette den ut i praksis, skriver han om seg selv:

Jeg tilstår, at filosof i handling, det har jeg aldrig været. [...] Jeg er udmærket klar over, at ikke kun smerrens nåle, men også ulykkens lynnedslag kan tilbagevises og trodses ved filosofiens hjælp. Derfor læser jeg også hyppigt filosofernes bøger; jeg ser, at alle siderne er propfulde af argumenter og ræsonnementer, og jeg ser en så stor mængde af lysende forbilleder, at intet kan være mere overvældende. Men om jeg så studerer nok så meget, kommer jeg alligevel ingen videre vegne over for de pludselige stød. (*Tredje levnedsbrev*, 1743, 72–73, oversatt fra latin av Ole Thomsen)³

Holberg oppfatter filosofi primært som sakkyndighet i «livets kunst», men hvis livskunnskapen ikke får praktiske konsekvenser, har den begrenset verdi. En sann filosof lever i pakt med sin filosofi, og der vedgår Holberg at han svikter:

Jeg erkender min skrøbelighed, jeg fordømmer mit alt for hede temperament. Den person, der giver sig ud for sproglærer, men begår brølerer [...] taber så meget desto mere ansigt, fordi han forser sig inden for det, han hævder at være ekspert i. På samme måde kompromitteres den filosof, der forser sig i sin livsførelse, så meget desto mere, fordi han kludrer i det fag, han vil agere lærer i, og fordi han, der erklærer sig for sagkyndig i livets kunst, svigter i livet selv. (*Første levnedsbrev*, 1728, 206, oversatt fra latin av Ole Thomsen)

1. E.J. Billeskov Jansen plasserer Holberg tett på den franske tidligopplysning representert bl.a. ved Pierre Bayle.
2. Uten å ta opp den franske konteksten diskuterer Thor-Inge Rørvik denne problematikken i artikkelen «Filosofen og den gode borger» (Rørvik 1999). Også Brian Kjær Olesen er innom en diskusjon om filosof-skikkelsen (Olesen 2016, kap. 4).
3. Sitatene fra Holberg er fra den digitale utgaven, holbergsskrifter.dk. Sidetall til tekstene står i parentes slik det der er oppgitt.

Dette forhindret ikke at Holberg valgte å tale som filosof i sin avskjedstale, *Oratio valedictoria*, som rektor ved Københavns Universitet i 1736: «Efter den værdige herres [hans forgjenger Georg Detharding] forbillede agter jeg i min korte afskedstale at udvikle, hvad der er rektors opgave i hans egenskab af filosof» (92, oversatt fra latin av Aage Kragelund).

Holberg er opptatt av filosofen og filosofien i flere ulike sammenhenger gjennom hele forfatterskapet, både i resonnerende tekster, i levnetsbrevene og i fiksjonstekster. At Holberg gjør filosofen til en viktig figur også i sin diktning, er interessant, for der får filosofskikkelsen ofte en livligere utforming enn i mer resonnerende tekster.⁴ Selv om sjanger og stil varierer, har de til felles at de drøfter hvordan en ekte og god filosof burde være. Ofte gjør de det ved å fremstille en falsk filosof som en karikert kontrast. Dyrefabelen «Gedebukken philosophus» (1751) er i så måte fornøylig.

Fabelen forteller om en geitebukk som ville trekke seg tilbake for å filosofere for seg selv etter at livet hadde påført ham en rekke skuffelser. Siden han ikke selv visste hvordan en filosof opptrådte, rådførte han seg med en gammel ærbar katt. Katten viderefremidlet den alminnelige forestillingen om at en filosof skulle være skitten, ha skjegg, horn i pannen, en spesiell kåpe og dessuten stå steilt på sine meninger. Geitebukken svarer at han har alt dette, med unntak av kåpen, men den kan han enkelt skaffe seg fra et bjørneskinn som ligger inne i skogen. Utstyrt med rekvisittene er han blitt en fullkommen filosof og vekker så stor beundring at han blir tilbudt stilling som filosofilærer for barna til en rikmann i landsbyen. Geitebukken aksepterer tilbudet. Da han ankommer huset, blir han ført til en stor sal med mange speil. Konfrontert med sitt eget speilbilde tror bukken at det er en rival og går til angrep og knuser speilet. På grunn av bråket dette forårsaker, kommer herren i huset. Da han får det hele forklart, bryter han ut i latter, klipper skjegget og hornene av geitebukken og lar ham løpe. Fabelen slutter med følgende moral på latin: *Barbam video, sed Philosophum non video* («Jeg ser et skjegg, men jeg ser ingen filosof»). Dette sitatet, hentet fra *Attiske netter* av den romerske forfatteren Aulus Gellius (ca. 130–180 e.Kr.), gjør Holberg bruk av i flere tekster på litt ulike måter for å skille mellom ekte og uekte filosofer.

Blant de tekstene der denne distinksjonen er helt sentral, er det særlig grunn til å nevne *Forberedelse* til heltehistoriene om Sokrates og Epaminondas (1739) og komediene *Plutus* (1751), *Sgnarelles Reyse til Det Philosophiske Land* (1754)⁵ og *Philosophus udi egen Indbildning* (1754). Det sistnevnte stykket kan sies å være en dramatisk utbrodering av problematikken og har krav på spesiell oppmerksomhet. At Holberg ofte velger komedien for å utforske denne problemstillingen, er ikke overraskende, selv om han også tar den opp i andre typer tekster. Komedien er blitt stående for ettertiden som Holbergs paradegenre, og generelt kan man si om komedien at den evner å gi innsikter i livet og de store livsspørsmål (*instruire*) og samtidig underholder (*plaire*), endog ved å integrere rene farseinnslag. Den franske komedien i sin klassiske form hadde sin storhetstid under Ludvig den 14., og ble utviklet til perfeksjon av Molière, som gjerne underholdt kongen og hans hoff. Slik kan man hevde at komedien er en konservativ genre som har til formål å more makthaverne. Det forhindret likevel ikke at så godt som alle Molières komedier også inneholder tvetydige og subversive trekk. Noe av dette finner man også hos Holberg.

4. Hvordan dette foregår i fransk litteratur, finnes det flere gode studier av, se Hartmann 2003; Hartmann og Lotterie 2007 og Duflo 2013.

5. Komedien *Sgnarelles Reyse til Det Philosophiske Land* er basert på kapittel 9 i *Nils Klim. Den Underjordiske Reyse* (1741), hvor ulike filosofiske skoler karikeres.

I: Den falske filosofen

Philosophus udi egen Indbildning er en av Holbergs siste komedier, utgitt og urfremført først etter hans død i 1754.⁶ I epistel 447 (1754) skriver han at stykket fremstiller «en Caracteer, som ingen tilforn saa vidt mig er bekiendt udi Skue-Spil har udført» (121). Her kommer Holberg med en noe misvisende påstand, for det stemmer jo ikke at ingen tidligere har iscenesatt filosofskikkelsen. Filosofen har vært en vanlig komediefigur i alle fall siden Aristofanes' *Skyene*. Han er sentral hos Molière, for eksempel i *Le Bourgeois gentilhomme* og *Les Femmes savantes*, to stykker Holberg kjente godt. På franske scener ble det dessuten på 1700-tallet oppført mer enn 200 ulike skuespill med en filosof på rollelisten, de aller fleste komedier.⁷ Holberg kan ha hatt kjennskap til noen av dem, sågar sett noen av dem oppført i Paris under sine opphold der. I tillegg hadde jo Holberg selv iscenesatt filosofer tidligere i sitt eget forfatterskap, for eksempel i den nevnte komedien *Plutus*. Men kanskje har Holberg noe mer spesifikt i tankene? Mener han at det er en bestemt type filosof som ingen før ham hadde fremstilt på scenen? Da har han i større grad sine ord i behold, for det var i alle fall ingen dansk-norsk dramatiker som tidligere hadde fremstilt filosofen som en samtidsskikkelse. Ved å iscenesette filosofen i et samtidsdrama i *Philosophus udi egen Indbildning* aktualiseres spørsmålet om hva en filosof er og burde være på 1700-tallet på en annen måte enn i for eksempel *Plutus*, hvor handlingen er lagt til antikken, eller i *Sgnarelles Reyse til Det Philosophiske Land*, hvor handlingen er lagt til et imaginært sted.

Holbergs *Philosophus* er en komedie i fem akter i Molières ånd. Det kan se ut som om allerede tittelen henspiller på *Le Malade imaginaire* (*Den innbilt syke*), for på fransk ville den beste oversettelsen av Holbergs tittel være *Le Philosophe imaginaire*. Forbindelsen til Molière blir desto mer eksplisitt ved at tittelpersonen blir kalt Diaphorius av en av de andre personene i stykket. Diaphorius i Molières komedie er inkarnasjonen av den obskurantistiske legen som opererer mer i den teoretiske enn i den virkelige verden.

Komedien har et enkelt plott: To menn konkurrerer om en bemidlet enkefrues gunst. Den ene er filosofen Cosmoligoreus. Han vil tilsynelatende ha enken kun for å få en filosofisk samtalepartner. Den andre, Leander, en *honnête homme*, innrømmer at hennes formue også er med i beregningen når han gjør kur til henne. Plottet har ingen konklusjon med tanke på hvem som til slutt blir gift med enkefruen. Det fungerer heller som en ramme for komediens hovedspørsmål: Hva er en sann filosof, og hvordan gjenkjennes han? Stykket er en karakterkomedie, men også en *forvandlingskomedie*. Hovedpersonen, som utfordrer fellesskapets normer med en aparte filosofisk væremåte, endrer seg til slutt ved å la seg innordne i fellesskapet og ønsker å være som de andre. Dette kommer også til uttrykk i stykkets siste replikk, der filosofens tjener refererer til Ovid og hans *Metamorfoser*: «Hvis Ovidius nu stod op igien, vilde han finde rig Materie til Forvandlinger: han vilde udi en Time finde to Philosophos forvandlede til Mennesker, og en Pragisk Doctor til en Stue-Pige» (V, 8).

Inndelt i fem akter og med enhet i tid, sted og handling, følger stykket klassisismens regler for dramatisk kunst. Det inneholder også flere av komediens faste ingredienser: et kjærlighetsplott, herre-tjener-relasjoner der tjenerne kommer best ut av det, og et forkled-

6. I arbeidet med artikkelen har jeg hatt godt utbytte av Lisbeth Nyborgs forord og hennes og Peter Zeebergs kommentarer til den digitale utgaven av stykket. Thor Inge Rørvik refererer også til stykket i sin artikkel og plasserer Holbergs iscenesettelse av filosofen inn i en diskusjon om det groteske (Rørvik 1999, 257 ff.).

7. Se Wade 1926. Wade kategoriserer disse filosofene på følgende måte: 1) Den antikke. 2) Den forelskede. 3) Den landlige, en gentleman som har trukket seg tilbake fra verden. 4) Den praktiske som i sine gjerninger viser mot og får frem sannheten som majoriteten ikke vil vite noe av. 5) Den idealiserte filosofen. I tillegg knytter Wade 51 teaterstykker til den filosofiske bevegelsen på 1700-tallet forbundet med navn som Diderot, Voltaire og Montesquieu, som direkte eller indirekte var en del av *Encyklopedi*-prosjektet. Det er disse stykkene Wade konsentrerer seg om.

ningsnummer som blir avgjørende for stykkets vendepunkt. Alt dette er trekk vi gjenkjenner fra Molière.

Væren og væremåte

Hovedpersonen er filosof med doktorgrad og har for verdighetens skyld forsøkt å forfine sitt danske fødenavn Cosmus Holgersen. Cosmoligoreus er satt sammen av to greske ord: *kosmos*, verden, og *oliguria*, forakt. Det samme har han gjort med sin tjener Peers navn, som blir kalt Petronius. Protagonisten blir først presentert gjennom en samtale husfruen, Leonora, har med sin tjenestepike, Pernille. Som i Molières *Tartuffe* kommer han inn på scenen først etter at publikum har fått vite hvordan han blir oppfattet av andre personer i stykket.⁸

Mens husfruen mener Cosmoligoreus vekker tiltro fordi han gjør dyd og filosofi til profesjon, mener tjenestepiken Pernille at han benytter seg av en «gammel filosofisk strek» og bare vil ha fruen for pengenes skyld. Pernille er skeptisk til dem som praler med egen redelighet, og sier at «kåpe og filosofiske grimaser er intet kjennetegn på en oppriktig filosofhus». Tjenestepiken antyder dermed at Cosmoligoreus er falsk, og har en væremåte som ikke svarer til hans sanne vesen. Hun mener at han ikke kjenner seg selv og ikke er en ekte filosof, men kun en *philosophus udi sin egen indbildning*.

Da Cosmoligoreus endelig inntar scenen (I, 3), henvender han seg ikke til noen, men snakker med seg selv om verden som en dårekiste og fordømmer forlystelser og maskera-der. Holbergs falske filosof er slik analog til Molières *Tartuffe*, som også kommer inn på scenen med noen replikker som grunnløst fremhever hans prektighet (Molière 1985, 141–142). Cosmoligoreus er helt oppslukt av sin egen monolog og må vekkes tilbake til verden av sin tjener Petronius, som dulter borti ham med en bylt.⁹

Pernille, med sine kjappe og presise sidereplikker, kan minne om tjenestepiken Dorine i *Tartuffe*, som er både rappkjefet og smart. Hun blir slik langt på vei Holbergs og fornuftens stemme i stykket. Nærmest ord for ord gjentar Pernille de tankene Holberg andre steder har formulert om filosof-skikkelsen. Ikke bare det: I komedien forekommer det også en subtil referanse til Holberg selv. I en samtale med enkefruen får den falske filosofens tjener vite at Pernille er en stor leser, og på spørsmålet om hva slags bøker hun leser, svarer Pernille at hun nylig har lest «det Stykke udi den Danske Helte-Historie som handler om ægte og u-ægte Philosophie» (I, 8). Tjeneren repliserer raskt: «Ney! læs mig heller Aristoteles, Plato, og andre saadanne Karle, saa ville vi siden tales ved» (I, 5). Selv om Holbergs navn ikke er nevnt, er selvreferansen tydelig for alle som kjenner hans forfatterskap. Det er også talende at da Cosmoligoreus bemerker at han kjenner enkefru Leonora inn og ut så svarer Pernille med en allusjon til Sokrates at det ville vært atskillig bedre om han kjente seg selv.

Om Pernille er kritisk til Cosmoligoreus, så er hun langt mer begeistret for Leander, husfruens andre beiler, og den falske filosofens rival. I Pernilles øyne er det positivt at han ikke later som han er en annen enn den han er. Husfruen er derimot mer skeptisk til Leander og kaller han en «galonered og forpudred Straten-Junker». I kjølvannet av denne uenigheten oppstår det en diskusjon mellom de to kvinnene om hva en ekte filosof er. Tjenestepiken mener at Cosmoligoreus er *falsk*:

Efter den Idee, som jeg mærker, at Fruen har om Philosophie, da er en Philosophus en egensindig og grimacieux Mand, hvis Philosophie bestaaer alleene i Snak, Gebærder og usædvanlig Dragt; der har høye Tanker om sig selv, og foragter andre; der efterforsker unyttige Ting, men beflietter sig ikke paa egen

8. I Molières *Tartuffe* er protagonistens inntreden enda senere. Han kommer først inn i tredje akt, scene 2.

9. Dette er et grep Holberg har hentet fra Jonathan Swifts *Gullivers reiser* (1726). Se kommentarene til den digitale utgaven.

Kundskab; der kand finde Vey til Maanen, men ikke til sit eget Huus: med et Ord, der bilder sig ind at være Philosophus, da han dog ikkun er en Philosophi Abe. Jeg derimod, og andre ustuderede Personer, beskriver en Philosophus saaledes, at det er en Mand, som i Sæder og Klæde-Dragt ikke distingverer sig fra andre; der dømmes vel om sin Næste, og ringe om sig selv; der søger kun efter solide Ting, og lader Bagateller fare: Kort at sige; der er, hvad han [Cosmoligoreus] ikke synes at være. (II, 1)

Pernille mener at Cosmoligoreus ikke er en ekte filosof fordi han foregir å være en annen enn han er i virkeligheten. Hans klær og affekterte væremåte er kun ytre staffasje. En ekte filosof derimot er omgjengelig, skiller seg ikke for mye ut, og er mer opptatt av sine omgivelser enn av abstrakte teoretiske problemstillinger.

Forkledningsnummeret

Det viktigste dramatiske virkemiddelet i denne komedien er utvilsomt forkledningsnummeret.

Pernille er hjernen bak:

[Det] rinder mig i Sinde et Middel, hvorved vor Philosophus Cosmoligoreus kunde lære at kiende sig selv, og hans u-ægte Philosophie kunde legges for Dagen, saa at baade han selv kunde cures og Frue Eleonora kunde tillige med bringes paa andre Tanker. (III, 2)

Forkledningsnummeret fungerer på klassisk vis som et «play within the play», slik vi kjenner det både fra Shakespeares *Hamlet* og Molières *Tartuffe*. Gjennom dette grepet får stykket sitt vendepunkt. Pernille, utkledd som en mannlig filosof fra Praha, overbeviser Cosmoligoreus om at det er som seg hør og bør, og til og med en dyd, for en filosof å strebe etter titler og rang, særlig dersom man ønsker å oppnå en kvinnes gunst. Det er likevel først etter mye tvil at Cosmoligoreus lar seg overtale, noe som kommer til uttrykk i en lang indre monolog. Han står i et dilemma: å bryte med sine prinsipper for å vinne enkefruen, eller holde på prinsippene og miste henne:

[H]vilken Vey jeg skal tage: Kierlighed til et Fruentimmer byder mig at tage den eene, og Philosophien at tage den anden Vey. Hvis jeg adlyder Philosophien, staaer jeg i Fare for at miste det Bytte, som jeg fast haver udi Hænder: Og hvis jeg alleene seer efter Byttet, synder jeg imod en Fundamental-Artikel, giver Philosophien et Ørefigen, opofrer en ægte for en uægte Ære, og viiser for heele Verden, at jeg er og har været en falsk Lærer. (III, 7)

Denne betrakningen er et ekko av Erasmus Montanus' refleksjon når han må velge enten å godta fellesskapets oppfatning om at jorden er flat eller å holde fast ved sin egen (og riktige) oppfatning om at jorden er rund.¹⁰ Både Erasmus og Cosmoligoreus velger i første omgang filosofiens vei. Det er imidlertid æren mer enn sannheten som driver dem til dette valget. I sine lange enetaler betrakter både Erasmus og Cosmoligoreus filosofiens ære som både viktigere og mer bestandig enn all verdens titler. «[J]o farligere Farvandene ere, hvorover du seyler, jo meere Ære er det for dig, naar du kommer i Havnen», sier protagonisten i *Philosophus* (III, 7).

Det er først når Pernille kler seg ut og innleder en tilsynelatende lærd samtale, blant annet om filosofers «diett», at Cosmoligoreus endrer oppfatning. Forkledd som filosof legger Pernille ut om pikante detaljer om hvorfor det er mer fordelaktig å ha en kvinnelig enn

10. «Just det som beskæmmer mig hos hine, kroner mig med ære hos disse. Jeg må derfor stå imod denne fristelse. Jeg står imod den. Jeg overvinder den. Jeg har alt overvundet den. Jorden er rund» (*Erasmus Montanus*, akt 4, scene 4).

en mannlig tjener. Med en kammerpike er man mildere stemt, man er «gemeenligen meere Øm», sier filosof-Pernille, som forteller at «han» for sitt vedkommende deler seng med sin kammerpike to netter i uken. Cosmoligoreus blir forbauset over denne dietten, men sluker det hele da den moralske forklaringen kommer: En filosof skal ikke bry seg om «Bagateller og indifferente Ting, hvorved solide Studeringer og Videnskabe blive forsømte». Deretter er veien banet for det synet at det er filosofisk aktverdig å strebe om rang og tittel. Pernille, stadig utkledd som filosof, forsikrer ham om at han kan søke om rang uten at noen får vite noe om det, og at det er viktig å gjøre «Forskiel imellem forfængelig Ærgierighed og honete Ambition» (V, 1). Slik blir Cosmoligoreus endelig overbevist.

I siste akt blir selvfølgelig protagonisten avslørt og deretter avkledd sine utvendige filosof-attributter. Da Pernille også kaster sin forkledning, bryter alle ut i latter, og Cosmoligoreus sier:

Ja vist: jeg er bleven et gandske andet Menneske. Nu begynder jeg allerførst at kiende mig selv, og at mærke, at min Philosophie har været ilde grundet, og at jeg alleene har været Philosophus udi egen Indbildning. (V, 8)

Deretter takker han Pernille som har fått ham til å innse at han har vært villedet. Til slutt tar han et oppgjør med den filosofiske skole han har tilhørt.

Jeg troer nu, at en Philosophi Qvalitet bestaaer ikke i at føre et stridigt Levnet mod andres, men at føre et bedre Levnet end andre. Og vil jeg derfor herefter ikke afsondre mig meere fra simple Borgere, hverken udi Levemaade eller Klædedragt. See der ligger min philosophiske Kiøle, som jeg træder under Fødder. (V, 8)

Cosmoligoreus er en komisk skikkelse og vekker latter. Dette er i samsvar med hvordan filosofen gjerne blir iscenesatt på teater. Dette hevder Ira O. Wade i studien om emnet som jeg alt har referert til. Det samme bekrefter Pierre Hartmann i en nyere antologi. Hartmann refererer til Platon, som i *Staten* sier at filosofen egner seg dårlig på scenen, siden han ikke har noen følelser eller pasjoner. For å bøte på dette tillegger teaterdikterne på 1700-tallet filosofen følelser han ikke har, og da ender han lett opp med å bli en komisk person (Hartmann 2003, 8). Slik er det ingen overraskelse at *Philosophus udi egen Indbildning* iscenesetter en komisk filosof. Cosmoligoreus er nærmest en karikatur. Men han endrer seg underveis og får, takket være den jordnære og fornuftige Pernille, en ny oppfatning av seg selv og av hva det vil si å være filosof.

Stykket sier mindre om hva en sann filosof er, enn hva en filosof *ikke* må være – nemlig falsk, løgnaktig, ærekjær og opptatt av overfladiske og forgjengelige verdier. I den grad Holberg forankrer dette synet i en filosofi, er det i en sosialt orientert moralfilosofi. Han er her mindre opptatt av ontologiske eller epistemologiske spørsmål, ei heller av rettsfilosofiske og politiske spørsmål. Det viktige for Holberg er hvordan mennesker opptrer i et sosialt fellesskap, enten det dreier seg om filosofer eller ikke.¹¹

11. Stykket har også element av pietisme-kritikk blant annet i bifiguren Jeronimus' omtale av de «såkaldte genfødte og kvintessentierede kristne» (akt III, scene 2) som sikter til pietistene. Heller enn å knytte dette for sterkt opp til at filosofen er en allegori på en pietist, blir han her en komisk type som representerer alle pedanter og rigide fanatikere som ikke viser sosial takt og tone. Se også kommentarene til den digitale utgaven.

II: Holbergs sanne filosof

Som Lisbeth Nyrup også har påpekt, er Cosmoligoreus en karakter som er konstruert som en motsetning til de kvaliteter Holberg trekker frem som kjennetegnene på en ekte filosof.¹² Det er særlig i *Forberedelse* til kapitlet om Sokrates og Epaminondas i *Heltehistorier* (1739) at Holberg redegjør for disse kjennetegnene. *Heltehistorier* har sitt forelegg i Plutarks *Vitae parallelae*, hvor livene til berømte grekere og romere blir skildret parallelt. *Vitae parallelae* ble gjenstand for mange etterligninger både på fransk og tysk på 1600- og 1700-tallet, og Holberg hadde kjennskap til disse og skal sågar ha hatt to franske oversettelser i sitt bibliotek.¹³

For å kunne skrive om Sokrates og Epaminondas er det nødvendig med en lengre introduksjon, skriver Holberg, fordi ekte filosofer er «ubekendte dyr i disse land». Han insisterer på at Sokrates representerer den universelle idealfilosof og inkarnerer de «rette Kiendetegn paa en viis Mand eller Philosophus», som ifølge ham er:

grundig Lærdom, Herredom over sine Affecter, tækkelig Omgængelse, Attraae til at forfremme sin Næstes Velfærd, Vindskibelighed i at efterforske Sandhed, Frimodighed i at prædike den samme, Ærbarhed uden Affectation, Kundskab om sig selv, liden Attraae efter verdslig og forfængelig Ære, og Fornøyelse med sin Stand og Vilkor, ikke at foragte Rigdom og Penge ey heller at dyrke dem, ringe Tanker om sin egen Person, Medlidenhed mod Vildfarende, Omsorg for at conservere sit Liv og Sundhed, ingen utidig Begierlighed til at døe, og ingen Frygt mod Dødens Ankomst, saa at hans Symbolum i den Henseende maa være: Nec cupio, nec metuo. Kiærlighed til Fædernelandet og Lydighed mod Øvrigheden; Taalmodighed udi Lidelser og Urets Forglemmelse, Bestandighed uden Haardnakkenhed og andre deslige Qualiteter. (449–450).

Som vi ser, blander Holberg flere nivåer. Sokrates' imperativ «Kjenn deg selv» lar seg ikke umiddelbart forene med kravet om «Lydighed mod Øvrigheden», som vanskelig kan sies å kjennetegne Sokrates. I fjorten punkter videreutvikler han det han mener er filosofers viktigste karakteregenskaper:

1. Lærdom. Han skal dyrke de nyttige og oppbyggelige vitenskaper, ikke prale med sin lærdom.
2. Affektkontroll. Han skal unngå hovmot, hårdnakkethet, vrede og hissighet. Dette er i tråd med eldre modeller for en god filosof (blant annet ifølge Francis Bacon). Han skal erkjenne at han har følelser, men fornuften skal kunne kontrollere dem.
3. Omgjengelighet. En sann filosof er hyggelig. Han er høflig og sivilisert. Dette samsvarer med det franske begrepet om *l'honnête homme* på 1600-tallet.
4. Nestekjærlighet. En sann filosof ønsker å fremme sin nestes velferd.
5. Vindskipelighet. Holberg bruker her et godt, men sjeldent norsk ord som betyr flid, driftighet og foretaksomhet. Det innebærer å lete etter sannheten og formidle den med tålmodighet og fremmer slik en eklektisk filosofi som ikke er knyttet til ett bestemt system eller verdensbilde.
6. Ærbarhet. Holberg sammenligner en filosof med et skip med ekte varer, ikke med stein og sand.
7. Kjenn deg selv. Holberg tar til orde for praktisk sokratisk heller enn teoretisk abstrakt visdom. Det er viktigere å ha kunnskap om seg selv enn om stjernehimmlen.

12. Se Lisbeth Nyrups «Indledning» til den digitale utgaven av stykket.

13. Billeskov Jansen drøfter ulike forelegg for *Heltehistorier* og viser til at Holberg hadde én fransk oversettelse av *Vitae Parallelae* fra 1621 og én fra 1724 i sitt bibliotek (Jansen, 1939, 17 og 35–44). Kristoffer Schmidt diskuterer også mulige forbilder for teksten, og argumenterer for at to hovedkilder var en latinsk oversettelse av Stanleys *The History of Philosophy* og en fransk utgave av Addison og Steele's *Spectator* (Schmidt 2015).

8. Den gyldne middelvei. Lite attrå etter verdslig og forfengelig ære, men god økonomi er av det gode. Holberg argumenterer mot både ødselhet og gjerrighet. En filosof er fornøyd med sin stand og sine kår, samtidig er rikdom ikke å forakte.
9. Ydmykhet. En sann filosof har ringe tanker om egen person.
10. Empati og medlidenhet med de villfarne.
11. Omsorg for seg selv. En god filosof ivaretar eget liv og sunnhet. Han går ikke naken om vinteren, spiser rått kjøtt eller ligger under åpen himmel som om det var en meritt. En sann filosof ønsker verken å dø eller frykter døden.
12. Patriot. En sann filosof elsker sitt fedreland og er lydlig mot øvrigheten, han er kort sagt en god borger.
13. Tålmodighet. I møte med lidelse og urett viser han tålmodighet. Utålmodighet, vrede og hevnjerrighet er pasjoner en filosof må bekjempe.
14. Mild bestandighet. En sann filosof må være opptatt av bestandighet, men uten hardnakethet.

Holberg oppfatter ikke denne listen over en sann filosofers kvaliteter som endelig, for til slutt åpner han for en mulig forlengelse idet han tilføyer: «*og andre deslige Qualiteter*».

Bare ett punkt understreker nødvendigheten av at filosofen må ha lærdom og søke sannheten. Alt tyder på at Holberg måler filosofens lærdom ut fra praktisk og ikke teoretisk verdi. Bortsett fra første og femte punkt sier han lite om hva det spesifikt innebærer å være filosof. De andre punktene gjelder stort sett sosial atferd og de egenskapene som fremheves, som ifølge Holberg er viktige ikke bare for filosofer, men for ethvert dannet menneske: omgjengelighet, høflighet, omsorg for sin neste, belevnet og *savoir vivre*. At filosofen er en *honnête homme*, er åpenbart viktigere for Holberg enn innholdet i filosofien han eller hans filosofiske metode. Vi er altså langt fra Descartes og hans *Discours de la méthode*.¹⁴

I sine tekster om hva en god filosof er, svarer Holberg med andre ord mer på spørsmålet «Hvordan skal en filosof te seg?» enn på spørsmålet «Hva er en filosof?». Tilsynelatende er dette i overensstemmelse med det Ernst Cassirer trekker frem som et trekk ved opplysnings-tiden generelt: at den ikke først og fremst stiller spørsmålet «hva er ...», men heller spørsmålet «hvordan er ...». Ifølge Cassirer tok opplysningsfilosofene avstand fra 1600-tallets systemfilosofi, for eksempel den cartesianske (Cassirer 1951). Det stemmer godt for Holberg, selv om han likevel ikke så lett lar seg innordne i Cassirers analyse, da han primært er opptatt av filosofers væremåte, ikke av deres måte å filosofere på, eller innholdet i deres filosofi.

Filosof-skikkelsen hos Holberg og hos andre europeiske filosofer

Å skille mellom ekte og falske filosofer er ikke nytt i filosofiens historie; det har vært viktig i alle fall siden Platon.¹⁵ Platon formulerte skillet som forskjellen mellom filosofer og sofister. Mens filosofene hadde kjærlighet til sannhet og visdom, søkte sofistene ære og tjente penger på å undervise. Platon kritiserte dem mer for motivene deres enn for argumentene. De diskuterte ikke for visdommens egen del, men for å vinne diskusjonene. Dette fordømte

14. Også i avskjedstalen som rektor ved Københavns universitet fra 1736 beskriver Holberg hvordan han mener en god filosof skal oppføre seg: «Vi mener [...] at sand og ægte filosof er den mand, der foretrækker at være fremfor at synes, som forstaar at tie lige saa godt som at tale, og som snarere belærer ved sin karakter end ved sine ord» (94), oversatt av Aage Kragelund.

15. *The Philosopher in Early Modern Europe* (Condren mfl. 2006) gir god oversikt over filosof-begrepet i Europa før 1700. Dessverre er det gjort færre systematiske studier av filosof-rollen i Europa på 1700-tallet, men det ble i november 2021 arrangert en større konferanse i Paris med temaet, hvor også et tidligere utkast til denne artikkelen ble presentert. Se <https://ireph.parisnanterre.fr/actualites/que-signifie-etre-philosophe-au-xviiiie-siecle-en-europe>.

Platon. Holberg delte ikke Platons ideal om «den rene filosofi», men er enig i kritikken av sofistenes hang til å prale med lærdom.

Holbergs avstandtaken fra det gamle idealet om at en filosof skulle leve tilbaketrukket fra verden, kun beskjeftige seg med teoretiske problemstillinger og ikke bry seg om sine nære omgivelser, er heller ikke ny. Denne oppfatningen hadde Francis Bacon tatt et oppgjør med på begynnelsen av 1600-tallet.¹⁶ Bacon mente at en filosof skulle søke kunnskap for bedre å kunne handle i et sosialt fellesskap. Bacon skiller mellom *otium* og *negotium*. Mens *otium* betegner en tilbaketrukket og kontemplativ tilværelse, betegner *negotium* en aktiv og engasjert deltakelse i samfunnet. Bacon tok til orde for at filosofen skulle være mer opptatt av *negotium* enn av *otium*. Dette er en idé vi gjenfinner hos Holberg. Også Holbergs vedvarende insistering på at sanne filosofer må ha affektkontroll, kan spores tilbake både til Bacon, men også til annet klassisk stoisk tankegods som var en vesentlig inspirasjon for Holberg (Gaukroger 2006, 24).

Nærmere Holberg i tid slår Shaftesbury fast i sitt verk *Characteristics of Men, Manners, Opinions and Times* (1711) at en filosofers personlighet er helt avgjørende for at man skal få tillit til den filosofien han står for: «Philosophy can never be reduced to a matter of proposition and discipline; it is tied to and is expression of character» (Sitert etter Condren 2006, 88). En ekte filosof må derfor være en *gentleman*, oppføre seg høflig og være behagelig å omgås. At filosofers sosiale atferd er avgjørende, er altså formulert av flere britiske tenkere før Holberg, og det er tenkere han påviselig var opptatt av (Rossel 1994).

I sitt mammutverk om opplysningstiden karakteriserer Jonathan Israel Holberg som en representant for *the moderate Enlightenment*, i motsetning til *the radical Enlightenment*, representert først og fremst ved de franske encyklopedistene (Israel 2001, 551). Kriteriet for hvorvidt en opplysningstenker skal vurderes som radikal eller moderat, knytter Israel til refleksjoner om tema som toleranse, religion, trykkefrihet, kvinnesyn og styringsform. Holberg var radikal angående flere av disse spørsmålene, for eksempel kvinnesyn og trykkefrihet, men han var konservativ og tradisjonell når det gjaldt styringsform. Han argumenterte varmt for det absolutte eneveldet som den best egnede styreform i Danmark-Norge. Det viktige for ham var ikke selve styreform, men at fornuftige folk styrer. Hans syn er altså mer pragmatisk enn prinsipielt (Jansen 1989, 57–64). Det er derfor diskutabelt hvor treffende Israels generelle distinksjon er. Flere Holberg-forskere har argumentert mot Israels litt hastige beskrivelse av Holberg, og hevder at Holberg var både radikal og moderat, og at han, selv om han var kulturkonservativ, også hadde stor sans for det moderne.¹⁷ At Holberg er mer pragmatisk enn prinsipiell, gjør det vanskelig å plassere ham i henhold til Israels distinksjon mellom radikal og moderat.

Holbergs forhold til franske tenkere på 1700-tallet er belyst av blant andre Billeskov Jansen, som særlig setter søkelys på hans interesse for Pierre Bayle (Jansen 1939, 31–35). Denne interessen kommer til uttrykk blant annet i *Levnetsbrevene*, der Holberg forteller anekdoter om hvordan han strevde for å få tilgang til Bayles *Dictionnaire critique et historique* på Mazarin-biblioteket i Paris. I sine moralske og filosofiske skrifter går han også i kritisk dialog med Bayles tenkning. Om kommentarene til Montesquieus *L'Esprit des lois*, som Holberg både skrev og publiserte på fransk, likeledes er vel kjent, er hans forhold til de mer radikale franske opplysningstenkerne mer uklart.

16. Bacon er blant Holbergs referanser. Se Argetsinger 1994, 150.

17. Se for eksempel Olesen (2016, 3–4). Vinje og Sejersted (2012, 10) mener at Holberg var en «velorientert tidstypisk overgangsfigur som var fascinert av det moderne, men med klare konservative grunntrekk».

III: Den franske oppfatning av filosof-skikkelsen – og Holbergs

I *Dictionnaire de l'Académie française* fra 1694, blir en filosof definert som

den som vier seg til studiet av vitenskap, og som søker å forstå effekter ut fra deres årsaker og prinsipper [...] Filosof kaller man også en vis mann som lever et rolig og tilbaketrukket liv utenfor all virak [...]. Termen blir også brukt om en som påberoper seg tankens frie utfoldelse (*le libertinage d'esprit*), og som setter seg over de vanlige pliktene til et sivilisert og kristent menneske.¹⁸

Mens de to første punktene – å vie seg til vitenskapen og leve et tilbaketrukket liv – samsvarer godt med en tradisjonell definisjon av en filosof, blir det siste punktet stående i sentrum i den franske 1700-tallsdebatten. Å påberope seg tankens *libertinasje*¹⁹ var nemlig ikke ment som noe positivt. Libertinere som dyrket tankens frihet, betraktet de franske ordboksforfatterne som ateister og kjettere, og som en trussel mot den bestående sosiale og politiske orden, det vil si mot eneveldet og dets forankring i religionen.

Kanskje var det som en reaksjon på den konservative ideologien som preget oppslaget i den franske ordboken at det i 1743 anonymt ble publisert en pamflett som skulle gjøre filosof-skikkelsen til et hett debatttema i Frankrike. Teksten var relativt kort og hadde ganske enkelt tittelen «Le Philosophe». Slik som mange andre franske tekster på 1700-tallet var den kjent lenge før den ble offentliggjort. Fortsatt er man ikke sikker på hvem som skrev teksten, men det blir antatt at det var grammatikeren Du Marsais, som senere bidro til *Encyclopedien*, hvor teksten ble trykket i en redigert versjon under oppslagsordet «Filosof».²⁰ Dette vitner om hvor viktig den er for å forstå synet på filosof-skikkelsen i Frankrike i opplysningstiden. Hvorvidt Holberg kjente til pamfletten, er det ikke funnet belegg for, men det er ikke usannsynlig.²¹

Retorisk begynner Holbergs *Forberedelse* og *Encyklopediens* artikkel på samme måte. De sanne filosofer blir satt opp mot filosofer som trekker seg tilbake fra verden for å reflektere over teoretiske og abstrakte spørsmål. Deretter sammenligner både Holberg og den franske *Encyklopedien* de sanne filosofer med vanlige mennesker, ikke for å si at de er vesensforskjellige, men for å si at filosofen er *bedre* enn dem. Filosofer utmerker seg ved at de i *særlig* grad besitter egenskaper *alle* dannede borgere bør ha: «[E]n Philosophi Character er ikke at leve anderledes, men bedre, end den meenige Mand, ikke at føre et stridigt Levnet mod andre, men et fornuftigere Levnet end andre», skriver Holberg (*Forberedelse*, 448). I *Encyklopedi*-artikkelen er det en rekke setninger som begynner med at «[a]ndre mennesker er [slik og slik...], filosofen derimot er [slik og slik]», og videre: «Slik dømmer og snakker [filosofen] mindre, men han dømmer og snakker med mer sikkerhet enn de andre.» Både Holberg og *Encyklopedien* mener at de ekte filosofer er *mer* i pakt med de krav som må stilles til *alle* dannede og opplyste samfunnsdeltakere. Dette er et poeng også i

18. «Celui qui s'applique à l'étude des Sciences, & qui cherche à connoître les effets par leurs causes & par leurs principes. [...] On appelle aussi Philosophe, Un homme sage, qui mène une vie tranquille & retirée, hors de l'embarras des affaires. [...] Il se dit aussi quelquefois absolument d'Un homme, qui par libertinage d'esprit, se met au-dessus des devoirs & des obligations ordinaires de la vie civile & chrétienne» (*Le Dictionnaire de l'Académie française*, 1694, bd. 2, 229).

19. Libertiner-termen er etymologisk knyttet til frihet og det å være fri. I utgangspunktet betegnet den frigitte slaver i det gamle Romerriket. På 1600-tallet ble den primært brukt om *fritenkere* i religiøs forstand, men også i bredere intellektuell og moralsk betydning. Utover på 1700-tallet ble dette forbundet ikke bare med en teoretisk overbevisning, men også med en praktisk livsførsel knyttet til avvik fra sed og skikk og et seksuelt utsvevende liv. Ikke overraskende ble libertinere sett på som en trussel mot det etablerte. Ofte, som i dette ordbokoppslaget, blir libertinere assosiert med opplysningstenkerne.

20. Se «Philosophe», ENCCRE. For en nærmere analyse av dette på norsk se Krefting og Maurseth (2008, 87–97).

21. For den tidlige distribusjonen av manuskriptet, se Mori 1999.

Encyklopedi-artikkelen «Gens de lettres», forfattet av Voltaire. Disse *gens de lettres*, som kanskje best kan oversettes med intellektuelle eller litterater, inkarnerer ifølge Voltaire den filosofiske ånd (*l'esprit philosophique*) som kan bidra til å «ødelegge alle fordommene som samfunnet har vært infisert av», og de er mer uavhengige i tanken enn andre.²²

Det mest bemerkelsesverdige er likevel i hvor stor grad både Holberg og *Encyklopedien* vektlegger filosofens evne til og glede ved å omgås andre mennesker. I *Encyklopedi*-artikkelen står det:

Vår filosof tror ikke at han er i eksil i denne verden, han tror ikke at han er i fiendens land [...] han vil finne glede sammen med andre, og for å finne den, må han selv skape den, det er grunnen til at han ønsker å tilpasse seg dem som han, tilfeldig eller ut fra egne valg, lever sammen med [...]. Han er en *honnête homme* som vil være både til glede og nytte for andre.²³

På sin side viser Holberg til at «de største Mænd, som Solon, Socrates, Plato, Pythagoras, Epicurus & c. Opførsel og Lærdom viiset, at Politesse og en tækkelig Omgængelse er en rett Philosophi Kiendemærke; og seer man, at de ikke have været mindre elskede formedelst deres Venlighed, end æstimerede formedelst deres Lærdom» (456–457).²⁴

At temaet religion er nesten helt fraværende både i denne «Filosof»-artikkelen og i *Forberedelse*, er vesentlig. De formidler tydelig at sanne filosofer ikke kan la seg styre av religion. *Encyklopedi*-artikkelen er utvetydig: «For ham [filosofen] er det sivile samfunnet, for å si det slik, en guddom på jorden.»²⁵ Holberg er mindre eksplisitt, men heller ikke han gir religionen noen betydning når han presenterer sine fjorten kjennetegn på en ekte filosof. For Holberg er nok årsaken til dette ikke religionskritikk, men å vise hvorfor Sokrates og Epaminondas fortsatt er to store helter. Helt på slutten av *Forberedelse* tilføyer han likevel at «[i]ngen kand vel nægte det Christelige Morales Hærlighed frem for det Hedenske» (498). Selv om Holberg her gir uttrykk for at den kristne moral trumfer den hedenske, er det interessant at dette kommer som en tilføyelse, og ikke får noen videre substansiell begrunnelse i denne sammenhengen.

Om likhetene mellom Holbergs *Forberedelse* og artikkelen i *Encyklopedien* er slående, skal man ikke underslå forskjellene mellom dem. Det er ingen tvil om at *Encyklopedi*-artikkelen er langt mer filosofisk ved at den fokuserer mer på hvordan man tenker, og hva man tenker på, enn Holberg, som her er mer opptatt av filosofens væremåte. *Encyklopedi*-artikkelen hevder at en filosof må utmerke seg ved en «*esprit d'observation et de justesse*», og det argumenteres for at «fornuften skal styre filosofen» på samme måte som «nåden (*la grâce*) styrer den kristne». I den franske konteksten etableres det dessuten en motsetning mellom

22. Se «Gens de Lettres», ENCCRE: «C'est cet esprit philosophique qui semble constituer le caractère de *gens de lettres* [...] appuyé sur une saine philosophie, elle [la raison des gens de lettres] a détruit tous les préjugés dont la société étoit infectée.»

23. «Notre philosophe ne se croit pas en exil dans ce monde; il ne croit point être en pays ennemi [...] il veut trouver du plaisir avec les autres: & pour en trouver, il en faut faire: ainsi il cherche à convenir à ceux avec qui le hasard ou son choix le font vivre; & il trouve en même tems ce qui lui convient: c'est un honnête homme qui veut plaire & se rendre utile» («Philosophe», ENCCRE).

24. I *Tredje levnedsbrev* (1743) refererer Holberg til den gamle forestillingen om filosofen: «Franskmændene er så selskabeligt anlagte, at de regner dem, der elsker ensomhed, for halvmennesker og ofte tiltaler dem med skældsord som 'filosof eller 'natugle'» (106). I *Første levnedsbrev* har han en bemerkning, ikke uten brodd mot den mer moderne oppfatning av filosofen i Frankrike: «Dét må man dog lade pariserne, at de ikke, som man gjorde i gamle dage, måler lærdom og filosofi efter mængden af skæg og skidt. For jo mere friseret og sliktet en person er, des mere lærd anser godtfolk ham for at være, hvorimod den snuskede og strithårede ikke kan digte sig sulten fra livet» (70).

25. «La société civile est, pour ainsi dire, une divinité pour lui sur la terre» («Philosophe», ENCCRE). Enda tydeligere er dette i den første versjonen: «Det sivile samfunnet er for han *den eneste* guddommen på jorden» [«La société civile est, pour ainsi dire, *la seule* divinité pour lui sur la terre», min utheving].

filosofi og kristendom som ikke finnes hos Holberg. Mens pamfletten og *Encyklopedi*-artikkelen blir en del av den radikale og subversive opplysningsbevegelsen i Frankrike, er det vanskelig å tillegge Holbergs refleksjoner om emnet en tilsvarende betydning. Ifølge Holberg skal filosofen bekrefte, ikke true, øvrigheten: «En rett Philosophus kiendes ogsaa derpaa, at han er en god Borger, det er, at han har Kierlighed til sit Fædreneland og er lydlig mod Øvrigheden.» Kanskje kan man si at det igjen er en gjennomgående pragmatisk mer enn en subtil subversiv tilnærming som karakteriserer Holberg, men at denne tilnærmingen også gir ham et intellektuelt og sosialt handlingsrom. Den sanne filosof i *Encyklopedien*, derimot, representerer en prinsipiell utfordring til det bestående. Samtidig må det presiseres at *Encyklopedi*-artikkelen er betraktelig endret i moderat retning sammenlignet med den opprinnelige pamfletten. Også *Encyklopedi*-forfatteren har tatt pragmatiske hensyn.²⁶ For vi må ikke glemme at Frankrike hadde en eneveldig konge av Guds nåde frem til revolusjonen.

Avslutning

Komedien *Philosophus* iscenesetter noen av de mest sentrale ideene Holberg hadde om hva som skiller sanne filosofer fra de falske. Disse ideene formulerer han flere steder, både i fiksjonstekster og i mer resonnerende tekster. Holbergs tanker om filosof-skikkelsen trekker tydelig veksler på andre europeiske tenkeres refleksjoner om emnet. At Holberg har hentet mange av sine tanker og ideer fra andre, er velkjent. Holberg har blitt beskyldt for å imitere, compilere og plagiere. Paul V. Rubow kalte ham nedsettende for en «igle». Georg Johannesen har uttalt at Holbergs forfatterskap består av «et puslespill av sitater og er et usystematisk leksikon over hva det var mulig å tenke i Danmark-Norge mellom 1700 og 1750» (Rørvik 1999, 234–235 og 237). Også *Encyklopediens* forfattere ble beskyldt for å plagiere og compilere. Artikkelen «Filosof» er ikke annet enn en kompilasjon av den tidligere pamfletten. Jean Starobinski har skrevet klokt om hvordan et av de mest karakteristiske trekk ved Diderot, *Encyklopediens* hovedredaktør, var å legge seg tett opp til andres tanker og skrivemåter (Starobinski, 2012). Dette synspunktet kan langt på vei kan gjøres gjeldende også for Holberg.²⁷

Overordnet er det flere virkemidler i Holbergs skrifter – fiffige påfunn, lett komikk og humoristiske selvreferanser, blant andre – som gjør det komplisert å konkludere for bastant om hva han egentlig mente om det eller det spørsmålet. Når det gjelder filosof-skikkelsen spesielt, er det særlig noen interessante berøringspunkter med artikkelen «Philosophe» i den franske *Encyklopedien*, ikke minst når det gjelder viktigheten av at filosofen må være sosial og omgjengelig. For Holberg, som for encyklopedistene, kan det se ut som om en filosof først og fremst må defineres ut fra sin væremåte, og mindre ut fra hvordan han filosoferer, og hva han filosoferer om. Det er imidlertid vanskeligere å konkludere med hvorvidt Holberg ønsket å bidra til å «endre den alminnelige måten å tenke på», slik de franske encyklopedistenes uttalte ambisjon var,²⁸ eller om en filosof skulle nøye seg med å være en hyggelig og omgjengelig person som vedvarende strekker seg etter det sokratiske idealet «Kjenn deg selv».

Takk til Jørgen Sejersted og Thomas Slettebø for kritiske kommentarer og innspill.

26. For nøyaktig hvilke endringer som er gjort, se Dieckmann 1948.

27. Det er særlig verket som ga han professortittel, *Naturretten og folkerettens kunnskap* (1716), som har vært studert med tanke på kompilasjon. Om Holberg som kompilator, se Slettebø (2020).

28. «Encyclopédie», ENCCRE.

Litteratur

- Argetsinger, Gerald S. 1994. «Ludvig Holberg and the Anglo-American World». I *Ludvig Holberg: A European writer*, redigert av Sven Hakon Rossel, 139–162. Amsterdam: Rodopi.
- Cassirer, Ernst. *Die Philosophie der Aufklärung*. 1951. Engelsk oversettelse ved F.C. Koelln og J.P. Pettegrave. Princeton: Princeton University Press.
- Condren, Conal, Stephen Gaukroger og Ian Hunter. 2006. *The Philosopher in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press
- Condren, Conal. 2006. «The Persona of the Philosopher and the Rhetorics of Office in Early Modern England». I *The Philosopher in Early Modern Europe*, redigert av Conal Condren mfl., 66–89. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dictionnaire de l'Académie française*. 1694. Bind 2. Paris: Coignard.
- Dieckmann, Herbert. 1948. *Le Philosophe, Text and Interpretation*. Saint-Louis: Washington University Studies.
- Duflo, Colas. 2013. *Les Aventures de Sophie, la philosophie dans le roman au XVIIIe siècle*. Paris: CNRS edition.
- «Encyclopédie», ENCCRE, <http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedie/article/v5-1249-0/>.
- Gaukroger, Stephen. 2006. «The Persona of the Natural Philosopher». I *The Philosopher in Early Modern Europe*, redigert av Conal Condren mfl., 17–34. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hartmann, Pierre, red. 2003. *Le Philosophe sur les planches. L'image du philosophe dans le théâtre des Lumières*. Strasbourg: Presses Universitaire de Strasbourg.
- Hartmann, Pierre, og Florence Lotterie, red. 2007. *Le Philosophe romanesque. L'image du philosophe dans le roman des Lumières*. Strasbourg: Presses Universitaire de Strasbourg.
- Holberg, Ludvig. <http://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=adm/main.xml&lang.set=dk>.
- Israel, Jonathan. 2001. *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*. Oxford: Oxford University Press.
- Jansen, F.J. Billeskov. 1989. «Ludvig Holberg and Human Rights». I *Grenzerfahrung – Grenzüberschreitung. Studien zu den Literaturen Skandinaviens und Deutschlands. Festschrift für P.M. Mitchell*, redigert av Leonie Marx og Herbert Knust, 57–64. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- . 1939. *Holberg som epigrammatiker og essayist* (bind 2). København: Ejnar Munksgaards forlag.
- Krefting, Ellen, og Anne Beate Maurseth, red. 2008. *Mennesket. Arven fra opplysningstiden*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Molière. 1985. *Tartuffe eller den skinnhellige*. Oversatt av André Bjerke. Oslo: Gyldendal.
- Mori, Gianluca. 1999. «Du manuscrit à l'imprimé, les *Nouvelles libertés de penser*». I *La Lettre clandestine*, n° 2, redigert av Anthony Mcenna, 129–134. Paris: PUPS.
- Olesen, Brian Kjær. 2016. *Monarchism, Religion and Moral Philosophy*. Ph.d.-avhandling. European University Institute, Firenze.
- ENCCRE. <http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedie/article/v12-1254-0/>
- Rossel, Sven H. 1994. «Ludvig Holberg. The Cosmopolitan. A Monographic Sketch». I *Ludvig Holberg. A European writer*, redigert av Sven Hakon Rossel, 1–42. Amsterdam: Rodopi.
- Rørvik, Thor-Inge. 1999. «Filosofen og den gode borger». Oslo: *Agora* nr. 3/4: 228–265.
- Schmidt, Kristoffer. 2015. *Ludvig Holbergs Heltehistorier. Mellem moralfilosofi og historie*. Ph.d.-avhandling. Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet.
- Slettebø, Thomas. 2020. «Kompilatoren Holberg. Om patriotisk og protestantisk kompilasjon i Ludvig Holbergs Dannemarks Riges Historie». *Historisk Tidsskrift* (Danmark) 120, nr. 1: 13–46.
- Starobinski, Jean. 2012. «La parole des autres». I *Diderot, un diable de ramage*, 58–82. Paris: Gallimard.
- Vinje, Elliv, og Jørgen Sejersted, red. 2012. *Ludvig Holbergs naturrett*. Oslo: Gyldendal.
- Voltaire, «Gens de lettres», ENCCRE, <http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedie/article/v7-927-1/>
- Wade, Ira O. 1926. *The "philosophe" in the French Drama of the Eighteenth Century*. Princeton: Princeton University Press.